

על מקור סמכות השיפוט ועל החנינה במשפט המלוכה

א. כתב הרמב"ם (פ"ג מהל' מלכים, ה"ח): „כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו וכו' ואין למלך רשות להרוג אלא בסייף בלבד ויש לו לאסור ולהכות בשוטים לכבודו וכו'.

מלשון הרמב"ם שנקט שיש רשות למלך להרגו, נראה שכל חיובו תלוי ברצון המלך. וכ"נ לשונו בסהמ"צ (מצוה קע"ג). וכן הוא לשון החינוך (מצוה תצ"ז) וכי מי שיעבור מצות המלך וכו' הרשות ביד המלך להרגו וכו'. וכ"כ המנ"ח שם בשיטתם.

אלא שהדבר תמוה, הלא קי"ל מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול (כתובות י"ז, ע"א וש"נ. רמב"ם פ"ב ממלכים) ואיך מותר למלך למחול על המורד ופוגע בכבוד מלכותו. מרן הרב הראשי הגרי"א הרצוג שליט"א נגע בדבר במאמרו ב„התורה והמדינה" (קובץ א', א'), ומחלק שמה שאמרו אין כבודו מחול, היינו רק לענין מכאן ולהבא כגון שיאמר שאינו מקפיד שישב זר על כסאו וישתמש בשרביטו, אבל על העבר, למחול למי שחטא כנגדו ונכנע ומבקש על נפשו, הרשות בידו למחול. (וכ"כ בתורת הנביאים שהגר"צ חיות ז"ל דף ט"ז, ע"ב; וע"ע חת"ס אהע"ז סי קנ"א שנסתפק בזה).

ב. הנראה לענ"ד ברור בדעת הרמב"ם שבעצם אין למלך למחול כלל וכלל על כבודו, ואין כבודו מחול. אלא שסמכות משפט המלך לדון את המורד במלכותו והמזלזל בכבודו לפי ראות עיניו עפ"י מידת הצורך שהוא רואה בדבר בכדי להגן על כבוד מלכותו ולהחמיר בדינו או להקל. זהו שכתב „יש למלך רשות להרגו וכו' ויש לאסור ולהכות בשוטים לכבודו", וכונת הדברים שניתנה בידי המלך הסמכות להעריך את העונש לפי חומר המרידה ומצב וצורך השעה. אבל מ"מ אין בידו בשום אופן רשות למחול לגמרי¹). ובנקודה זאת נבדל משפט

(1) לפ"ז יוצא שכשיש רשות בידי המלך או גם החובה עליו, שלא למחול ולדונו בחומר הדין, וכשאין חובה, אין זה גם רשות. וא"כ אין לשון הרמב"ם ואידך, הנוקטים שהוא „רשות", מדויק, בפרט לשון החינוך שמסיים „ואין עליו צד עון בכך", ומה מקום לצד עון, אם עושה את המצוה עליו לפי הדין. אך עצם הקושיא ודאי מתורצת עפ"י דברי מרן הגרי"אה שהביא המחבר, כי דין כבוד המלך ומוראו נלמד ממש"כ בתורת משה „שום תשים", משא"כ דין מורד לחייבו מיתה כל עיקרו ממה שאמרו ישראל ליהושע. ועיי' חת"ס או"ח סי ר"ח, שהמורד במרעה עדיין לא ה' בו דין חיוב מיתה, כיון שעדיין לא נאמר בו דבר זה. א"כ דין המורד הוא ממקור אחר לגמרי ואינו שייך לכבוד המלך, ושפיר ניתן להאמר שזכות זאת

המלך ממשפט הסנהדרין בשאר חייבי מיתות, ששם העונש הוא קבוע ועומד, ואינו ניתן בידי הסנהדרין להחמיר ולהקל, משא"כ במשפט המלך, שאף אם נאמר כשיטת התוס' (שבת נ"ו, ע"א ד"ה שהיה וש"נ, וע"ע ברמ"ה לסנהדרין שאין נראה כן) שהסנהדרין דנים וקובעים עליו שם מורד, מ"מ מתן העונש וקביעתו להקל או להחמיר כנ"ל, בידי המלך תלוי, וכנ"ל.

ומאידך, שאול החמיר מדי בענשם של הכהנים נושאי האפוד, ומן הדין הי' לו להקל בענשם, בהתחשב עם נכבדות האנשים, ועם היותה עיר שלמה, והפגיעות אף לא היתה כה גדולה, וע"כ לא יפה עשה שדן אותם להריגה, ולא קבע להם עונש קל יותר.

ג. אמנם לכאורה יש להעיר על זה ממעשה ינאי המלך ואלעזר בן פועירה (קיד' ס"ו), שעפ"י שמבואר בספרו של יוסף בן מתתיהו (הובא במאמר הגרי"את הנ"ל) עיקר כעסו היה על הסנהדרין שלא דנו את המתריס כנגדו למיתה ופטרורה במלקות, ואילו לפמ"כ שעיקר קביעת העונש תלוי בידי המלך, מה הקפיד עליהם, והרי בידו היה לדוננו גם למיתה.

והנראה שעיקר כונת ינאי המלך היתה שיקבעו עליו דין מורד במלכות, ולא דרש באמת שהחכמים יקבעו עליו את מדת העונש. והחלטת הסנהדרין היתה שלא לקבוע עליו דין מורד, משום שלא הכירו בינאי דין מלך ישראל לכל משפטיו, וטעם הדבר משום שינאי הי' מבית חשמונאים והמלכות בישראל שייכת רק לבית דוד שהוא משבט יהודה (עיי' רמב"ן בראשית מ"ט, וראה עוד „ש"ת משפט כהן" סי' קמ"ד כ"ב, שהוכיח שגם במלך ישראל ולא דווקא מיהודה יש דין מורד, שהרי עיקר הכתוב ביהושע נאמר. אמנם אין מכאן הכרח שהרי מבואר במכילתא דבי ר"י (בפתיחתא) „עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרים למלכות, משנבחר דוד יצאו כל ישראל וכ"ה בתנחומא, פ' בא), נמצא שיהושע שהיה לפני דוד הי' לו דין מלך, וכן לכל השופטים שלפני שאול, מש"א לחשמונאים, שמלכו אח"כ. (ואעפ"י שאנו מוצאים שגם למלכי ישראל אחאב ויהוא היה דין מלכי ישראל, כבר מבואר ברמב"ם (פ"א, ה"ח ממלכים) שהם הועמדו עפ"י נביא ע"ש, וע"ע מאמרו של הרב ש. ישראלי שליט"א ב„התורה והמדינה" (קבץ א')²). ופסק זה שלפיהו נשללו מינאי דיני מלך, הוא שהרגיו בעיקר את ינאי וגרם למלחמתו בסנהדרין.

שניתנה לו ע"י העם יכול הוא לותר עליה. ועוד, שכיון שעיקר הדין מיהו ש ע נלמד וכנ"ל; ודאי שלא מכח „שום תשים" הוא, שיהושע לא הי' עליו תורת מלך אלא שופט כמש"כ בארוכה במאמרנו בקובץ א' ב„התורה והמדינה". (העורך).

(2) עיי' מש"כ שם שנתבאר ללא כל ספק שמלכי חשמונאים תורת מלך עליהם לכל דבריהם. ולקושיית המחבר מעובדא דינאי, נראה שאעפ"י שרשות ביד המלך לדוננו בעצמו, מ"מ רשאי כ"כ למנות לשופטים את הסנהדרין, והם ידונו בדבר מכת שלוחי המלך ובאי כחו. ומינה ינאי המלך את הסנהדרין לדונו מדין מורד (ואולי ראה בזה לכבוד לעצמו, שלא הוא עצמו יוציא פסק דין המות) והם לא דנוהו כפי רצונו. ובדברינו מתורצת קושי' התוס' (סנהדרין ל"ו, ד"ה רבה) ע"ש מה שתרצו, ומה שהקשה על דבריהם בטו"א מגילה. והרמב"ם ודאי אינו סובר כתוס' להצריך עדות במורד ע"י סנהדרין, שלא הזכיר מזה כלום, וקשה מסוגית

ד. הדין השני של הרמב"ם שהבאנו לעיל שאין למלך רשות להרוג אלא בסייף, מקורו בתוספתא (סוף פ"ט מסנהדרין) והובא בירושלמי (רפ"ו מסנהדרין). אולם דבריו סותרים למ"ש הוא עצמו בסהמ"צ (מצוה קע"ג): „ומותר למלך להרוג בכל ענין שירצה“, משמע שהרשות נתונה בידו להרוג בכל מיתה שירצה (ועיין הגהות הגר"ח הלר"ש). קצת י"ל אולי שכונתו אם רוצה לדונו במיתה אחרת הקלה מסייף, שבזה הרשות בידו (וכ"כ הג' ר' ראובן מרגליות שליט"א בהגהותיו המזהירות „ניצוצי זהר“, ח"ב דף ק"ז ובהוספות בסוף הספר). אך אין לשונו נראה כן. והנראה עפ"י מ"ש לידן במשפט המלך שבתורת משה לא למדנו דבר זה שהמורד דינו במיתה, ומקורו הוא ממה שאמרו ישראל ליהושע „כל אשר ימרה את פיך יומת“. ונראה שבקבלתם על עצמם נתנו לו את הסמכות הנהוגה במלכי העולם. בזה יובנו דברי הריטב"א (ב"מ שט"מ פ"ג): „ויל: „והא דדאין בלא עדים והתראה ושלא בזמן סנהדרין, שאני הכא דשליח מלכא הוא ומדיני המלכות להרוג בלא עדים ולא התראה לייסר העולם, כמו שראינו בדרך שהרג את גר עמלקי“. ולכאורה תמוהה השואתו. שהרי דוד מלך ישראל היה והיתה לו סמכות התורה לידן במשפט המלוכה, ואיך אפשר ללמוד מכאן על זכות מלך נכרי לידן ישראלים למיתה. אך לפי הנ"ל הדברים מובנים, שכל סמכות המלך גם בשל ישראל הוא מצד הקבלה שקבלוהו על פי הנהוג במשפט מלכי העולם. ומכיון שמצינו שדוד הרג בלא עדים, מזה יש ללמד שכן נהוג ומקובל בסמכות המלך במלכי העולם (עיין קצת מעין זה ב„אור שמת“ פ"ג ממלכים ה"י ו„חמדת ישראל“ קונט' נר מצוה, ע"ב).

ולפ"ו נראה שכל עיקר מה שמצינו דין סייף במורד במלכות, הוא משום שבמלכי העולם נהוג כן, כמבואר בסנהדרין (נ"ב, ע"ב) מצות הנהרגים היו מתיזים ראשו בסייף כדרך שהמלכות עושה, והיינו מלכות נכרים (ועיין ב"חיים שאל" להחיד"א, ח"א סי' פ"ט והובאו דבריו בהגהות הגר"ח הלר"ש לסהמ"צ מצוה קע"ג)⁸.

הגמ' שבת שצייגו התוס'. וכן ע"ע סנהדרין (מ"ח, ע"ב) במשפט נבות שנאשם גם על פגיעה במלכות ומ"מ הושיב זקנים לדונו. אלא שהוא כמש"כ שרשאי המלך למנות סנהדרין לדונו ככח החלף, ודבר זה ראוי יותר, כי אז אין חשש שהכעס יקלקל את השורה. וזאת היתה התביעה על דוד המלך ע"ה בענין אורי. ואחאב מתוך חשש ללע"ז ג"כ מצא לנכון להוציא את הפסק דין ע"י הזקנים ולא ע"י עצמו. (העורך).

3) הדבר קשה להאמר שהכל תלוי בדיוק גמרץ לפי מה שנוהגים מלכי עולם. ובכלל איך אפשר לקבוע שכל מלכי עולם דינם המורד בסייף, וכי יכולים לדעת מנהג המלכים בכל קצוי תבל, ועוד — מה אם ישתנה מנהג מלכי העולם, כגון בימינו אלה. ומה שהתקשה מהריטב"א נראה דלק"מ, כי כונת הריטב"א רק להוכיח שמשפט המלוכה גם בישראל שונה ממשפט הסנהדרין, וע"כ אפשר להבין שהתורה נתנה זכות גם למשפט מלכי נכרים, אבל לא שלמד זה מזה ממש. ובאמת יתכן שגם לריטב"א אין למלכי ישראל הזכות להרוג הגנבים, כפשוטו דעת הרמב"ם (פ"ג ממלכים, ה"ח). לעיקר החקירה על כח הסמכות של המלך מוקדש מאמרנו בקבץ זה „תוקף משפטי המלוכה בימינו“, עיי"ש. (העורך).

ומעתה נראה שכל זה רק במורד במלכות, שבזה הוא שנהגו המלכים להמית בסייף, אבל שאר דיני מות שבמשפט המלוכה כגון שהרג נפשות בלי ראייה ברורה וכי (רמב"ם שם, ה"י), אפשר באמת לדונו גם בשאר מיתות. א"כ ניתן להאמר שדברי הרמב"ם בטהמ"צ שרשאי להרוג בכל ענין, הכונה כשנתחייב למלכות מצד שאר עבירות⁴.

(והיה מקום לבאר לפ"ז מה שנידון עכ"פ ע"י יהושע לסקילה. ועי' רמב"ם ספ"ז מסנהדרין שיתכן שדן אותו מדין המלכות (וע"ע ציון ירושלם ראש פ"ו מסנהדרין, ושו"ת משפט כהן סי' קמ"ד) ולכאורה קשה שא"כ היה לדונו בדין סייף. אכן עי' סנהדרין (מ"ד, ע"א) שאמרו "מלמד שבא על נערה המאורסה" (וכ"ה בירוש' שם פ"ו, ה"ג), או ש"חילל עכן את השבת" (המאירי שם עמ' 188 עפ"י המדרש). א"כ י"ל שיהושע דנהו לפי הודאת פיו על עבירות אלה בסקילה וכדינם).

אכן לשון הרמב"ם (פ"ד מסנהדרין, ה"ב) שלאחר שפרט ד' מיתות ב"ד סיים שמיתות אלה רק לבי"ד נמסרו ואילו למלך אין רשות "להרוג באחת מהן אלא מסייף בלבד", נראה שדן גם במחויב בדין המלכות מצד שאר עבירות של מיתות ב"ד, ומ"מ ג"כ כ' שאין רשות לדונו אלא בסייף. נראה מזה שאין כלל שום אופן שיהא למלך רשות להמית אלא ע"י סייף בלבד. (וע"ע ב"אור שמח" פ"ג ממלכים שאין רשות למלך לדון אלא את הרוצח בלבד, אבל לא שאר עבירות). והנראה, ביאור הדברים עפ"י מש"כ הרמב"ן (בפירושו עה"ת ויקרא כ"ז, כ"ט, וב"משפט החרם") עה"פ כל חרם בישראל, שרשות ביד הסנהדרין ומלך לגזור גזירה ולקבע שהעובר עליה יהא בחרם ודינו למות. ולכאורה דבריו תמוהים, שא"כ היה לנו למנות בגמרא חייבי מיתות אלה נוסף על חייבי מיתות ב"ד שנפרט בגמרא.

ועפ"י דברים אלה כתב החת"ס שמשפט עכן היה מדין החרם הזה, ומה שהגביר בו הרמב"ם משפט המלוכה, היינו רק בזה שדן עפ"י הודאת עצמו ולא הצריך עדים ע"ז. אכן שם הוסיף עוד שעיקר הטעם לפי שלא הכריזו שהנהגה מיריחו יהא חרם אלא החרימו את השלל עצמו, והנהגה מזה אינו חייב מיתה, ורק בלאו של "לא ידבק בידך עובר, עיי"ש. מדברי הרמב"ן ב"משפט החרם" נראה בפירוש שמפרש את ענין עכן מדין החרם, שכן כתב שם: "ורשאינם הם המלך או סנהדרין להמית אותו (לעובר על החרם) באיזה מיתה שירצו, וזה דינו של עכן, שדן עכן בדיני נפשות לפי שפשט ידו בקדשי שמים" (זה לשונו, עפ"י "משפט החרם" שנדפס בסוף ס' כל בו ו"ארחות חיים", ח"ב (עמ' 509) ובסוף תשרי הרשב"א המיוחסים לרמב"ן. הרי שנוקט שעכן נהרג באמת מדין החרם, ובחרם הרשות בידי המלך והסנהדרין להמיתו בכל מיתה שרוצים.

4) לשון הרמב"ם בטהמ"צ מוכיח בבירור שהמדובר על הפוגע בכבודו שראש דבריו שם הם: ומי שיעבר על מצותו ולא ישמע אליו וכי' וכן סיים ע"ז את מש"נ לענין יהושע: כל איש אשר ימרה את פיו, אך פשטות דבריו שאינו דן לגמרי על איזו מיתה אלא בכל ענין, גם אם אין זה אלא פגיעה קלה בכבודו. (העורך).

ועל פי זה אפשר לומר שמ"ש בסהמ"צ שיכול להמית ב"כל ענין" היינו בדין חרם, שאז הברירה בידי המלך. וכן יובן למה לא נמנה חיוב מיתה של המועל בחרם בין שאר חיובי מיתות, כי מכיון שלפי הרמב"ן אינו דומה כלל לשאר חיובי בי"ד שחיובו קבוע באיזו מיתה להמיתו, ועוד שניתנה הרשות בידי המלך והסנהדרין למחול לו, ע"כ חיוב מיתה זה משונה משאר חיובים ואי אפשר הי' לכוללו ביניהם⁵).

5) עדיין אינו מובן שהיה למנות זה כסוג מיוחד של מיתה בי"ד שאין קבוע באיזה מיתה, וגם הנימוק שניתן למחילה אינו מספיק, כי ברמב"ן מבואר שהוא מגדר עקירת הגדר שגרם לחרם, וכמו שאלת חכם, א"כ אין זה גדר מחילה, אלא באופן זה מתברר למפרע שלא נעשה האיסור.

ולענ"ד עיקר הטעם שאין בזה גדר של מיתה בי"ד, ואינו צריך לפס"ד ולסדר הדיון של סנהדרין בדיני נפשות, וגם כשאין דנים דיני נפשות כגון בזה"ז שייך דין החרם כי עכירה זו על גדר הרבים נותן עליו דין של גברא קטילא בלי שום פס"ד. (העורך).